քըն էլ չմտնոյին*). ընկերութեան ծախսով մի երկու տեսակ լրագիրներ կ'ստանան կիւրակի օրերն կարդալու համար, ու ընտանական կառավարութեան մասին չափաւորութեան և խնայողութեան նկատմամբ ունին ընկերական պայմաններ, որոնցից դուրս եկողները կ'պարտաւորուին դանձանակին տուգանք տալ. իւրաքանչիւր ընկեր պարտաւորուած է, որ իւր տան հարկաւորեալ իրեղէնքն թէ որ ընկերական կրպակին մէջ կ'գտնուին, այնտեղից գնէ՝ և ոչ ուրիշ տեղից. ահա նախանձելի ընկերութիւն:

Վերոգրեալ ընկերութիւններից զատ այս տարի մի քանի ամսով յառաջ՝ մի քանի պատանիներ ուսումնասիրական հոգւով վառուած իւրեանց գործունէութիւնը ցոյց տալու նպատակաւ՝ ձեռնարկեցին մի նոր ընկերութիւն ևս կազմել շաբաթական հինգ հինգ կոպէկ տուրքով. այս ընկերութիւնը թէպէտ առ այժմ աննպատակ մնացանունը կ'կրէ իւր վերայ՝ որպէս թէ ապագայ ժամանակի պահանջը ինչ այգաօգուտ պէտք որ յառաջ բերեց, նոյն պէտքի համար գործադրուի ընկերութեան գումարած դրամը, և այսպէս տանից իւր յատկական անունը. սակայն իւր սկզբի ձեռնարկած գործքից երևեցաւ՝ որ ըստ մեծի մասին համանպատակ է վերոյիշեալ Ոսկեխնամ ընկերութեանը: Նըրանի թէ՝ ինչպէս որ սոցա գլխաւոր աշխատողներին առաջարկուեցաւ, մեր ազգի պատմութեան մէջ յաձախակի յիշատակուած բաժանման փտտաւոր դէպքերից խրատ առնելով՝ Ոսկեխնամ ընկերութեան հետ միանային պահելով և իւրեանց առանձին մանաւոր նպատակը:

Մ. Վարժապետ Արաբաջեանց:

Ի 20-ն Օգոստոսի 1869 ամի
ՅԱՂԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼ:

*) Այս մասին Խմբագրութիւնս եւս կը փութայ յորդոր կարդալ յիշեալ Արտօ Սէրը Ընկերութեան բարենպատակ անդամոց, որպէս զի բարեհամբոյն եւ սրբազան պարտաւորութիւն համարին իւրեանց առաւելապէս Ուսումնարանաց զարգացմանց եւ արդիւնաւէտ բարգաւաճմանց նպաստելու ամենայն ջանքով ըստ չափու Ազգասիրութեանց իւրեանց։

Տան. Խմբ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ

Շարունակութիւն (*)

ՆԱԽԱԴԻՏԵԼԻՔ ՄՏՔԻ ՄԱՍԻՆ

Ա.

Մարդուս համձարը իւր սկզբնական գլուխերի հետ ի միասին հնարել է և գիր: Այդ գիրը երկու առաւել մեծ պաշտօն է կատարում մարդկային մտաւոր զարգացման ասպարիզումը — անցելոյ հաշիւ է տանում և ապագային հաշիւ տալիս: Ըթէ փորձերն են, որ մնուն են գտնում մեր մտքի զարգացման համար, և գիրն է, որ մեր նախորդների փորձերը կենդանացնելով տալիս է մեզ, ապա ուրեմն առանց գրի մենք կարողանալու չէինք մեր նախնեաց մտաւոր ժառանգութիւնը ստանալ, և այդ չստանալով՝ պիտի յաւիտեանս ժամանակաց մնայինք դրութեան, այն է՝ փայրենութեան մէջ մընայինք: Խօսք չկայ ուրեմն, որ մարդուս բանականութեանը փայել գիւտերից ամենակարևորագոյնը գիրն է: Սակայն գիտենալ արժան է, որ մարդու արած մի ամենահար-

(*) Տես Թիւ Ա. եւ Բ. 1869 ամի:

կուր գիտը անգամ շուտով ընդհանուր մարդկութեան սեփականութիւն չէ դառնում, այլ սորա հակառակ՝ մի քանի դար անցնում է, մինչև նա զանազան անհատների ձեռք անցնելով և տեսակ տեսակ կերպարանափոխութիւն ստանալով՝ վերջապէս մասնաւորի ձեռքից անցնում է ընդհանուրին, և դարձեալ չէ դադարում նորա թէ կատարելագործուիլը և թէ ընդհանրանալը, այլ անընդհատ կերպով շարունակվում է մարդկութեան մտաւոր զարգացման հետ ի միասին: Կար ժամանակ, որ գիրը մասնաւոր անձանց ձեռքում հրաշագործութեան գործիք էր եղած և մի ցեղի մէջ որդոց որդի շարունակվում էր իբրև ժառանգական սեփականութիւն: Ո՞ւր էր այն ժամանակ այժմեան շարժական տառերը, տպագրութիւնը, գրականութիւնը, և այլն:

Այն գլխաւոր գործիքը, որ մենք գործ ենք դնում այլոց կամ մեր միտքը զարգացնելու համար, դոյն այդ գիրն է: Բայց ինչ պէս որ գիրն ինքը ենթակայ է կատարելագործութեան, նոյնպէս և նորա սովորեցնելու կերպը ենթակայ է կատարելագործութեան: Գիրը, կամ ուղիղն ասել՝ գրականութիւնը չէ խելօքացնում մարդու, այլ փորձերից ուղիղ հասկացողութիւն կազմելը: Մէկը կարող է գրագէտ լինել, իմանալ կարդալ, բայց այդ ապացոյց չէ խելքի. վասն զի դա գուցէ միջոց է տալ նորան առաւել ևս յիմարանալու և մոլորուելու, որպիսիք մենք իւրաքանչիւր քաղաքում տեսնում ենք:

"Գրականութիւնը, իբրև պահպանող մարդկութեան բոլոր մտքերի, միմիայն զուտ խելօքութիւն և ճշմարտութիւն չէ ներկայացնում, այլ և շատ յիմարութիւնք: Ուստի գրականութենից ստանալու օգուտը ոչ այնքան նորա յատկութենից կախում ունի, որքան կարդացողի սովորելու կարողութենից, նորա ընտրողութիւն անելու ընդունակութենից": Արդարև մենք սովորաբար խոստովանում ենք շատ անգամ, թէ՝ իրաւ է, ես այս ինչ գիրքը կարդացել եմ, բայց այն ժամանակ ես ոչինչ չէի հասկանում, և հետևապէս ոչինչ օգուտ չքաղեցի. կամ՝ այս ինչ գիրքը պատանեկութեանս ժամանակ կարդալով՝ ես ուրիշ կերպ էի հասկանում և նա ծնեց իմ գաղափարս: Մեր այսպիսի խոստովանութիւնքը ակն յայտնի երևցնում են մեզ, թէ ո՞րքան, ո՞րպիսի և ե՞րբ ազդեցութիւն ունի գիրքը կամ գրականութիւնը ընթերցողի վերայ:

Ընթերցանութեան միակ արժանաւորութիւնն այն է, որ բաց է անում կարդացողի համար մեծամեծ շտեմարաններ անհատնում փորձերի: Մարդը իւր տանը նստած՝ միակ կարդալու միջնորդութեամբ պտըտում է ամբողջ աշխարհը, բարձրանում է մթնոլորդ, մտնում է երկրի խորերը, ծովի յատակը. վայրենի ազգերը իրանց անմեղ վիճակի մէջ՝ միամտութեամբ ցոյց են տալիս իրանց մտաւոր զարգացման սորութիւնը. լուսաւորեալ ազգերը բաց են անում նորա առջև իրանց քաջագործութեանց կենդանագիրը և մատնացոյց լինում աւելի բարձր կէտերի, դէպի ուր նոքա դիմում են հերոսական քայլերով ...: Բայց և այսպէս սոքա բոլորը փորձեր են, որոնք այն ժամանակ միայն կարող են լայնացնել ընթերցողի հասկացողութեան շրջանակը, երբ ընթերցողի բն—նի—նը նոցա մարսելու չափ զարգացումն ունի, այդ փաստերից, այդ հանգամանքներից ուղիղ հասկացողութիւն կազմելու կարողութիւն ունի: Թող գիրքը ունենայ բարոյական բովանդակութիւն, դա և այն ժամանակ է կարող իւր նպատակին յարմար ազդեցութիւնը գործել ընթերցողի վերայ, երբ նա դէպի դոյն այդ առաքինութիւնքը շատ կամ սակաւ ձգտողութիւն ունի: Նոյն այս է պատճառը, որ մի և նոյն գիրքը զանազան մարդոց վերայ զանազան ազդեցութիւն է գործում. մինը կարդում է ծիծաղելով,

միւսը մի և նոյնը կարդում է պատասխանելով, երրորդը բոլորովին անտարբեր կերպով։ Մոսէս մարգարէի Եգիպտացուն սպանելը, նորա փախուստը, իւր հայրենակիցներին ազատելը՝ ոչինչ տպաւորութիւն չէ գործում այն լսողի վերայ, որ չէ զգում դեռ էս, թէ ինչ բան է ազգասիրութիւնը և ինչ տեսակ ալիքներ է բարձրացնում մարդուս սրտի մէջ այդ զգացմունքը, սակայն փոքր ի շատէ այդ զգացմունքն ունեցողի վերայ մեծ տպաւորութիւն է գործում և պատասունքի հեղեղ թափել տալիս նորա աչքերից։ Կարդալով երեւելի մարդոց կենսագրութիւնքը՝ նոցա կեանքի այն կէտերն են գրաւում մեզ, որոց ձգտողութիւնքը ունինք մենք։ Մեզ ամենեին չէ գրաւում մի այնպիսի գիրք, որոյ բովանդակութիւնը ըմբռնելու համար նախապատրաստուած չենք մենք, և սովորաբար մեր ուշադրութենից փախչում են շատ երեւելի մարքեր, միմիայն նորա համար, որ մենք այդ մասին երբէք մտածած չէինք։ Պատմում են, որ Յուլիոս Կեսարոսը իւր երիտասարդութեան դեռ էս անդործ ժամանակ Աղէքսանդր Մակեդոնացու արձանին նայելով՝ լիարժէքացաւ բրուել իւր սրտաստուքը, և բացագանչեց. "Ա՜խ իմ հասակումն ամբողջ աշխարհքին տիրել էր, իսկ ես դեռ էս ոչինչ չեմ շինել"։ Մի՞թէ կ'ասէ այսպիսի խօսք այնպիսի մի անհատ, որոյ մէջ ինքնապատուութեան զգացմունքը դեռ էս մի շօշափելի բան չէ դառած։

Ինչ որ ասացինք ընթերցանութեան մասին, նոյն և մի օրէնքին է հպատակ և շրջակայ հանգամանքներից օգուտ քաղելը։

Ահա այս բոլոր օրինակներից պարզ երեւում է, որ մարդուս միտքը կանոնաւոր կերպով զարգանալու կարօտութիւն ունի։ Եւ մեզ՝ մտքի այդ կարօտութիւնը լցուցանելու համար՝ հարկաւոր է իմանալ, թէ ինչ բան է ինքը միտքը և ինչ պայմանների է կարօտ նորա զարգացումը։

Բ.

Մի հղօր թշնամի յաղթելու համար հարկաւոր է ոչ միայն ուժ և ճարպիկութիւն մարմնոյ, այլ և անվհերութիւն սրտի, որ է ուժ հոգւոյ։ Մարմնոյ ուժը այն ժամանակ կատարեալ է, երբ նորան նպաստակից է հոգեկան ուժը. բայց այդ երկուքն էս սոսկ ուժեր լինելով՝ հարկաւոր է դոցա մի գործադրող, հասկացնող զօրութիւն, որ իմացուէր, թէ ինչ կերպով առաւել դիւրին կը լիներ յաղթել զայդ թշնամին։ Այդ գործադրող կամ թելադրող զօրութիւնը մարդուս մտքի գատողութիւնն է։ Այնօրինակ՝ Մի արուեստ կատարելագործելու համար սակաւ ուժեղներ չը կան, որոնք համբերութիւն և եռանդ չունենալով շատ յառաջ չեն գնում, իսկ եռանդը և աշխատութիւնը այն ժամանակ միայն վարձատրվում են, երբ յառաջընթացութիւնը լինում է մտքի ուղղագէս թելադրութեամբը. եթէ ոչ՝ կուրօրէն մարդ յառաջ դիմելով շատ անգամ խորխորատների մէջ է ընկնում։

Արդու այս հոգեկան և մտաւորական յատկութիւնքը ջոկ ջոկ տեսնելով, մենք կարծում ենք, թէ դոքա առանձին առանձին աղբիւրից են յառաջ գալիս, բայց ով որ հարց ու պատասխանով հոգեբանութիւն և պատմաբանութիւն սորվեցնող ուսուցչի ճոռոմաբանութեան ենթարկուած չէ, նա շուտ կը համոզուի, եթէ ասենք դոցա աղբիւրը մի է և ոչ երկու։ Արդուս այն ներքին երեւոյթները, որոց մենք սովորաբար ներքին զգացմունք ենք ասում, որպիսիք են՝ երկիւղ, ամօթ, խիղճ, սէր, ատելութիւն, նախանձ, տրտմութիւն, բարկութիւն և այլ և այլ առաքինութիւնք և մեղութիւնք՝

դոքա ամէնքը ինքնաբոյս և ինքնուրոյն գոյացութիւններ չեն, ոչ վերացական բաներ և ոչ [illegible] տպաւորութիւնք արտաքուստ ներս առնուած. այլ հասկացողութիւնք են սխալ կամ ուղիղ կազմած, որոնք կերք դառնալով անհատի մէջ՝ վրդովմունք կամ խաղաղութիւն են տալիս նորա կեանքին: Մենք տեսնում ենք, որ դոցանից շատերը անհետանում են, շատերը կերպարանափոխվում մտքի զարգացման հետ ի միասին. ինչ որ այսօր սիրում է մարդ, պաշտում ու պատվում, միւս օրը արհամարհում է, և ատում, եթէ նորա վերայ ունեցած հասկացողութիւնը փոխվում է. ինչից որ այսօր վախենում է, վաղը բանի տեղ չէ դնում և այլն: Ուրեմն դոքա ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մտքի արդիւնքը: Բայց և այնպէս կարելի չէ ասել, որ՝ եթէ մինը խելօք է, նա և՝ առաքինի կը լինի[illegible], և ոչ կարելի է բացասել ուղղակի: (Այս մասին կըխօսենք յօդուածիս վերջումը):

Մարդս ունի ընդունակութիւն՝ երևակայելու, զգալու և հաւատալու. յիշելու, դատելու և հասկանալու: Դոքա բոլորը ի միասին առած՝ ասվում է ՄԻՏՔ կամ հոգւոյ կարողութիւն* (Իւր գործին անհը-մուտ դաստիարակը՝ փոխանակ դոքա բոլորը ի միասին գործ դնելու, օգուտ է քաղում մի քանիսից միայն, և այն բոլորովին կուրօրէն: Ձեռք առնելով մի անհաս մանուկ, անմիտ դաստիարակը սկսում է աշխատեցնել երեխայի միայն յիշողութիւնը կամ դորա հետ և երևակայութիւնը, որոնք ամբողջութիւն չըկազմելով, հետևապէս աշակերտին ոչ միայն թերազարգ են անում, այլ և ճնշում և բթացնում են նորա մտքի միւս յատկութիւնքը): Բայց ի՞նչ տեղից ստացաւ նա այդ կարողութիւնը. արդեօք ի ծնէ արդէն նորա մէջը կա՞յ, թէ յետոյ է երևան գալիս, և այդ ի՞նչ կերպով: Ահա այս է գլխաւոր և ուշադրութեան արժանի հարցը. վասն զի այս հանգամանքի հետ անծանօթ դաստիարակը առաւել հեշտութեամբ դահճի պաշտօն կարող է կատարել, քան թէ դաստիարակի:

Մեր մարմինը աճում ու զարգանում է սակաւ առ սակաւ, աննկատելի կերպով, և ապա սկսում է մի և նոյն կերպով նուազել: Տղայութիւնից մինչև ի զառամութիւնը մեր մարմինը զանազան կերպարանափոխութիւն է ստանում արտաքուստ, այդ միջոցին նա կերպարանափոխվում է և՝ ի ներքուստ: Այս պատճառով անչափահասը և չափազանց հասակաւորը, պատանին և երիտասարդը, ծերը և առողջը, աղատը և ստրուկը, դոքա բոլորը միահաւասար հասկացողութիւն կազմելու կարողութիւն չունին. վասն զի նոցա կենսական պահանջմունքները, այսպէս կամ այլապէս մտածելու հարկադրող զօրութիւնը այլ կերպ է: Նորա նման այլ և սա հազարաւոր օրինակներ կարող ենք բերել ապացուցանելու համար, որ մարդուս միտքը մի եական գործիք չէ ամէնի գագաթի մէջ դրած, որով նոքա երբ ուզենան՝ մտածեն,

(*) Մեր հին գրականութեան մէջ միտ բառը շատ նշանակութիւններ ունի, իսկ խելք ուղիղ բառի նշանակութեամբ է գործ դնվում գլխաւորապէս: Ժողովուրդը միտք բառը գլխաւորապէս յիշողութիւն բառի փոխանակ է գործ դնում, իսկ մտքին խելք է ասում: Որպէս զի մեր գործ դրած բառը ուղղապէս հասկացուի, մենք աւելորդ չենք համարում ասել, որ խելօքութիւն եւ յիմարութիւն բառերը իրարու հակառակ նշանակութիւն ունենալով, ճշտապէս երկուքն եւս մտքի արդիւնքն են: Կամիմ ասել խելօքութիւնը յիմարութիւն չէ, եւ ընդ հակադարձն. բայց միտքը կարող է երկուքն եւս լինել, մինը իւր սխալ դատողութեամբը, միւսը ուղիղ:

ամեն տեսակ խնդիր լուծեն, վճռեն, այլ դա սոսկ ընդհանուրն է. բայց ի՞նչ ասել է ընդհանուրն: Մեր մարմնոյ բոլոր մասունքը ընդունակութիւն ունին շօշափելու, բայց մի բանի պիտի ենթարկուի նա, որ երեւի այդ ընդունակութիւնը:

Մեր մարմինը ունի զգայարանքներ, որպիսիք են աչք, ականջք, քիթ եւ բերան, եւ դոքա ամենքը զգալու ընդունակութիւն ունին, բայց եթէ աչքը կոյր լինի կարող է մի՞թէ բան տեսնել, եւ կամ եթէ կոյր էլ չըլինի՝ կարո՞ղ է տեսնել եւ այնպիսի բան, որ իւր տեսողութեան ենթակայ չէ, կամ եթէ առարկան մթնով պատած է. վասն զի աչքը իւր մէջ լուսոյ հանք չունի, լուսունակ չէ, այլ լոյսը իւր վերայ տպաւորելու, եւ նորա միջնորդութեամբ առարկաների գոյնը, մեծութիւնը, հեռաւորութիւնը եւ այլն որոշելու ընդունակութիւնը ունի, որ շատ անգամ լինում է նուաղ, ուրեմն եւ կարօտ կանոնաւոր գործածութեան, եւ շատ անգամ սխալ, ուրեմն կարօտ մտքի առաջնորդութեան: Ահա այսպիսի պայմանների ենթակայ է եւ այն ընդունակութիւնը մարդոյ, որին մենք անուանում ենք միտք: Փորձ, զգայարանք եւ միտք այնպէս կախում ունին միմեանցից, որ առանց մինի՝ միւսը ոչինչ է: Փորձերը տպաւորվում են զգայարանաց վերայ, զգայարանքները այդ տպաւորութիւնքը հաղորդում են մտքի այս եւ այն յատկութեանը, որով նոքա սկսում են աճիլ եւ զարգանալ*:

Դաստիարակի օգնութիւնը ահա այստեղ է հարկաւորվում: Իւր գործին հմուտ դաստիարակը՝ երեխայոց զգայարանքներին ենթարկելով այնպիսի փորձեր, որ դիւրահաս է նոցա բնութեանը, օգնում է մի եւ նոյն ժամանակ՝ որ նոքա նոցանից ուղիղ հասկացողութիւն կազմեն, եւ այսպէսով վարժում է նոցա ուղիղ դատելու մէջ: Միտք զարգացնելու գլխաւոր պայմանն այն է, որ նախ՝ արհեստական կերպով չըհաղորդուի երեխային այնպիսի փորձ, որոյ պահանջմունքը դեռ եւս նորա մէջ չըլինի. երկրորդ՝ այդ տպաւորութիւնքը նոյնութեամբ յետ ստանալու պայման— չհաղորդուի նորան, այլ այն նպատակ—, որ դոքա նորա

(*) Չենք սխալուիլ եթէ ասենք եւս, թէ զգայարանաց հաղորդութիւնքը տպաւորվում են ուղեղի վերայ: Զարմանալի չէ ամենեւին, եթէ ուղեղը, որ նուրբ ջիղերով կապակից է մարմնոյ բոլոր մասունքների հետ, իւր զարմանալի շինուածքին համեմատ, ունենայ եւ զարմանալի յատկութիւն, այսինքն տպաւորել իւր վերայ զգայարանաց հաղորդութիւնքը եւ նոցա միմեանց հետ համեմատելով կազմել հասկացողութիւն. կամ որ մի եւ նոյն է ասել, նորա մէջ պարզ տպաւորութիւնքը իրարու մօտ դալով, կազմուին հասկացողութիւն: Բայց որովհետեւ այդ ապացուցանելու համար մեզ հարկաւոր կը լինի անօգուտ շատախօսութեան մէջ ընկղմել, ուստի աւելի հաւանական ենք համարում ասել, թէ դա ընդունակութիւն է Արարչից մեր բնութեանը շնորհած, որին նախամեծար տեղ մեր գլուխն ենք համարում. թէեւ այդ հանգամանքը չէ ամենեւին մեր ամենահարկաւոր գիտնալու բանը, այլ թէ միտքը, թէ ուղեղի ընդունակութիւնն է, թէ ինչ որ է, ի վերայ այսր ամենայնի նա ինքն ըստ ինքեան այնպէս է, ինչպէս մի զգայարանք առանց փորձի: Իսկ փորձ ասում ենք առհասարակ բոլոր այն եղելութիւնները եւ գործողութիւնները, որ կան ֆիզիքական եւ ոգեկան աշխարհի մէջ, որոնք եւ նիւթ են մեր զգայարանաց եւ իմացականութեան. միով բանիւ ամենայն ինչ որ զգում ենք, նա փորձ է: Բնութեան մէջ միակերպութիւն չկայ: Մեր աշխարհի զանազան մասներումը զանազան փորձեր է հաղորդում բնութիւնը մարդոյ. մի տեղ այնքան սարսափեցուցիչ, որ ցաւագարում է մարդոց ուղեղը եւ տկարացնում նորա դատելու կարողութիւնը, միւս տեղ սորա հակառակ, մեծ օժանդակութիւն է ցոյց տալիս մարդոց մտաւոր զարգացմանը, որտեղից եւ սկսում է լուսաւորութիւնը մուտ գործել նաեւ այնպիսի տեղեր, ուր իրեն անհնար էր ծնանիլ....

մտքի զարգացման համար նիւթ դառնան, բանան նորա միտքը, վարժեն նորան ուղիղ դատել: Թէ աշակերտներին ոչինչ չպէտք է ընդունել առանց կուրօրէն, այդ կանոնը պիտի պահպանուի նոյն իսկ այբուբէն սովորելու օրից. բաւական չէ, որ աշակերտը այբ ասելու փոխանակ՝ ասէ ա, այլ հարկաւոր է առաջ ու առաջ նախապատրաստել նորան ըմբռնելու, թէ ինչ բան է այդ ա: Աշակերտը պիտի հասկանայ, մարսէ ամենայն բան, ինչ որ սովորում է վարժապետից, որպէս զի նա ոչ թէ մի անշունչ բառգիրք դառնայ, այլ նախապատրաստուի լինել կենդանի և առողջ դատողութիւն ունեցող՝ խելօք մարդ: Ասում ենք նախապատրաստուած լինել և ոչ թէ [illegible] լինել, և այս յետագայ պատճառով: Ուսումնարանը չէ կարող կատարելագործել մարդու միտքը, որքան և բարեկարգ լինի նա. այդ նպատակին միայն ինքնակրթութեամբ կարելի է մօտենալ, և այն՝ ուսումնարանում կանոնաւոր կերպով նախապատրաստուելէն զկնի: Մարդու մտքի զարգացումը ընդհատումն չունի. չկայ մի նշանակեալ կէտ, որի վերայ կարելի լինի կանգ առնել: Կեանքի [illegible] առաւել բազմակողմանի են, քան թէ ուսումնարանում աւանդուելիս գիտութիւնքը, որոնք գլխաւորապէս արհեստական նշանակութիւն ունին, քան թէ կենսական. բայց այս կայ, որ այդ գիտութիւնքը բաց են անում ուսանողի միտքը, տալիս են նորան եղանակներ և զանելու իրաւունք և կարողութիւն. կամ ասել՝ դառնում են նորա համար մի այնպիսի չափ, որով նա չափչփում է կեանքի հանգամանքները և վերահասու լինում նոցա նշանակութեանը: Գիտութիւնը կեանքի բոլոր հանգամանքները մի առ մի չի բացատրում, այլ մատնացոյց է լինում այն օրէնքի վերայ, որով կատարւում են այդ հանգամանքները: Այս պատճառով կանոնաւոր կրթութիւն ստացած ուսանողին պէտք չէ, որ ամենայն իւր տեսնելիս բաների մասին լսած լինի կամ կարդացած ուսումնարանում, այլ արդէն ունի իւր ձեռին մի այնպիսի չափ, որով չափում է իւր լսածն ու տեսածը և իմանում նոցա սխալ կամ ուղիղ՝ այսպէս կամ այլպէս լինելը: Այդ չափն է գիտութեան դառն փորձերով ձեռք բերած այն ճշմարտութիւնը, թէ բնութեան մէջ ոչինչ չկայ, բայց միայն հանգամանք և պատճառ, և գործ բոլորովին օրինաւոր և բնական: Թող նա չիմանայ մի որ և իցէ հանգամանքի բուն պատճառը և վերագրէ նորան ոչ ուղիղ պատճառ, այսու ամենայնիւ նա այլ կերպ դատել կարող չէ, առանց մեղանչելու իւր խղճմտանքի դէմ:

Գ.

Հնաւոր վարժապետների մոլորութիւնը

Լեզուն մտքի թարգմանն է. ինչպէս մտածում է մարդ, նոյնպէս և խօսում է. որքան որ բան գիտէ, այնքան բանի վերայ էլ խօսելու կարողութիւն ունի: Այս օրէնքի հիման վերայ՝ երեխայի լեզուն բոլորովին համապատասխանում է իւր մտաւոր կարողութեանը. նորա լեզուն առաւել ճիշդ թարգման է իւր մտաց, քան թէ ուսեալների, որոնք գիտեն բառազարդութեամբ և անճոռնի ճառամարտութեամբ հող փչել պարզամիտների աչքերը: Այդ երեխան, որ հազիւհազ կարողանում է իւր մտքի թարգմանը լինել և այն իւր մայրենի կենդանի բարբառով. դորա ձեռքը տալիս են ջրհեղեղեան այբբենարան և հարկադրում ասե.

լու՝ բէն կէ նէ-ն՝ բու, ֆէմ կօ նէ-ն՝ գու... բայց որ երեխան չի կարողանում յիշել,— (ըստ որում հասկանալ, հաւանելով, որ այդ այդպէս է, ոչ միայն երեխան չի կարող, այլ և մեծահասակը, որին աւելի դժուար է կուրացնելը) ենթարկում են չարաչար տանջանաց, խլում նորա բնութիւնից ամենայն ինչ, որ բնականի է, և վերափոխում շընչաւոր կենդանու, որպէս զի հեշտ լինի այնուհետև իւրեանց բարոյական պարտականութիւնքը կատարել. այսինքն ամբարել նորա յիշողութեան մէջ ամեն տեսակ անպիտան բաներ՝ նորան անհասկանալի բառերով, և մինչև անգամ քերականութիւն, այն նպատակաւ, որ երբ թէ դա պիտի դառնայ բանալի նորա փակուած մաքի դրան համար, որով աշակերտը կը մանէ իւր մաքի մէջ և կըսկսի ջոկջկել այն բոլոր անհասկացողութիւնքը, որ պահ էին տալիս իրեն չարաչար պատիժներով:

Բայց այս չէ ամենևին նոցա նպատակը. նոցա նպատակը բարի է. բայց յառաջ գալով սոսկ բարոյական աղբիւրից, իրեն առաջնորդ չունենալով առողջ դատողութիւնք, այդ պատճառով հետևանքը լինում է չար. նոքա կարծում են, թէ այդպէսով հեշտութեամբ կըհասնեն իրանց նպատակին, որ է տանել աշակերտներին ճշմարտապէս խելօք և առաքինի: Վարժապետը այնքան պարզամիտ է, որ ինքը խելք չունենալով աշխատում է աշակերտին տանել խելօք: Նորա խելքը իւր անգիր սերտած գրքերն են, որպէս զի այդ խելքը մտցնի աշակերտաց գլխի մէջ, տալիս է նոցա ձեռքը մի գիրք, (որ որքան անհաս լինի երեխայական մտաց, այնքան լաւ է նորա կարծիքով) և պահանջում է, որ աշակերտք այդ գիրքը կէտ առ կէտ անգիր սերտեն: Նոքա, տեսնելով որ անգիր անելու դժուարանում են աշակերտք, կըձանձրանում են դասագրեանքը: Այն համառօտութիւնքը և հարց ու պատասխանի բերած աղճատմունքները որ տեսնում ենք այս տասն և իններորդ դարումը, դոքա ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ լուսաւորութեան հետեւանք: Վասն զի վարժապետները վերջապէս խղճալով աշակերտներին, հեշտութիւն են տուել անգիր սերտելուն, և այլ ոչինչ: Աշակերտը այսու ամենայնիւ ստրուկ է բարոյապէս և մտաւորապէս: Աշակերտը այս բոլորը բարձելով յիշողութեան վերայ, մի քանի բան էլ դէն ձգելով, (եթէ սաստիկ ծանր է այդ բեռը) վերադարձնում իւր վարժապետին նորա տուած աւանդը: Բայց այդ աւանդը մի անմարսելի կերակուր է, — մի այնպիսի բեռն է, որից ոմանք ճնշուելով ստրկանում են և դառնում կոյր հրամանակատար, իսկ ոմանք, և այն աւելի մասբացները, դզուելով այդ տաժանելի աշխատութենից՝ փախչում են կրթութեան ասպարիզից և կեանքի բերմունքներին մատնում իրանց մտաւոր և բարոյական վիճակը:

Եթէ կրթութեան կերպը այս կուրութիւնը չունենար, ոչ ոք չէր զարմանալ, թէ ինչու երբեմն ոչ մի ուսումնարանում չըկրթուած մարդ կարողանում է հիանալի շնորհաց տիրանալ: Ուսումը հասկանալով վերյիշեալ աղճատմունքը, մենք դորանից եզրակացնում ենք, թէ կայ մի այլ զօրութիւն, որ սակաւ ընտրեալներ ունին, որ և յայտնի է [illegible] կամ [illegible] անունով, և այդ է նոցա այդ աստիճանին հասնող պատճառը: Այս մոլորութեան դէմ աւելորդ չենք համարում յետագայ նկատողութիւնք առաջարկել այդպէս կարծողներին:

Միտք, զգայարանք և փորձ. այս երեքն են, որ լայնացնում են մարդու հասկացո-

ղութեան շրջանակը. ուստի ոչ ապուշը և ոչ անզգամ կարող են օգուտ քաղել փորձերից, և ոչ միտքն ու զգացմունքը կարող են մի ճան ջինել առանց նի-բի, որ է փորձը: Բայցի այս՝ աշխարհիս երեսին չկայ և ոչ երկու բան, որ գրականապէս իրարու նման լինէին, ուստի զարմանք չէ, որ մարդոց ընդունակութեանց և հակամիտութեանց մէջ գրականապէս միահաւասարութիւն չկայ: Բայց այս զանազանութիւնը ունի իւր բնական, որոշապէս յայտնի պատճառը, և դորանից չի կարելի եզրակացնել, թէ մինը զարմանալի շնորհք է ստանում առանց աշխատութեան, առանց վարժուելու, ձրիապէս. իսկ միւսը դառն աշխատութեամբ և վարժապետի օգնութեամբ է ուսանում, բայց այսու ամենայնիւ չի կարողանում հասնել առաջինին: Իրաւ է, լինում են երբեմն այնպիսի մարդիկ, որոնք առանց վարժապետի կարողանում են կատարելութեան մօտենալ. բայց բոլորովին անհիմն և սուտ է այն կարծիքը, թէ դոքա այդ աստիճանին հասնում են առանց վարժուելու, և թէ դա մի այլ պատճառ ունի տաղանտ անունով: Այսպէս միայն այն մարդը կը կարծէ, որ բոլորովին ազատ է ինքնագործունէութեան և ինքնակրթութեան գերահրաշ ազդեցութենից: Մինը վարժվում է ուսումնարանում, միւսը բացօթեայ կեանքումը. մինը վարժապետ ունի, միւսը չունի, բայց վարժողութիւնը թէ մինի և թէ միւսի համար կայ, է: Մինը յառաջ է գնում վարժապետի թելադրութեամբ, որ շատ անգամ լինում է տկամոյ և կուրօրէն, որով և նուազում է իւր սեփական օգնութիւնը, իսկ միւսը իւր մտքի օգնութեամբ, ազատօրէն և գիտակցաբար, որով սա առաւել ուժ է ստանում յառաջ գնալու, մանաւանդ որ իւր բոլոր ոգեկան ուժը մի տեղ հաւաքած, մի նպատակի է դիմում, մինչդեռ առաջինը կամ ամենևին չունի նպատակ, կամ այնքան նպատակներ է ստացել վարժապետից, որ ինքն էլ չգիտէ, թէ դէպի որն աւելի հակամէտ է և ընդունակութիւն ունի դիմելու:

Բայց ինքնակրթ մարդու աշխատութեան արդիւնքը կախում ունենալով այն կեանքից և գրականութիւնից, որոց ազդեցութեամբ նա զարգանում է ոգեպէս և մարմնապէս, հետևապէս ամեն տեսակ կեանք և գրականութիւն կարող չէ ինքնակրթութեամբ կատարելութեան մօտեցած մարդիկ երևցնել և ոչ հանճարաւոր վարժապետի օգնութեամբ կարելի է մօտենալ այդ նպատակին, եթէ նորա ազգային կեանքի և գրականութեան մէջ չկայ այն հարկաւոր զօրութիւնը, որից զրգուած՝ յառաջ են գնում մարդիկ իրանց արժէանց պատկերը այս և այն անհատի մէջ երևցնելով: Ուստի մարդուս բարի կամ չար ձգտողութեանց աղբիւրը նորա ոգեկան աշխարհի մէջ չպէտք է փնտրել, թէև տրամադրութիւն ևս լինէր նորա մէջ, այլ ընտանեկան և ազգային կեանքի:

Երեխայոց քնքուշ բնութեանը շատ բան է հաճելի թւում, որից նոքա գրաւվում են հոգով և մարմնով: Նոքա սկսում են համանմանել այն անհատին, որ իրանց դուր է գալիս, կատարել այն գործը, որ իրանց հաւանելի է: Այդ գործը սկզբումը լինում է իբրև խաղալիք, հուսկ յետոյ օգտաւէտութիւն նշմարուելով նորա մէջ, ուղղութիւն և նպատակ է ստանում որով և խաղալիքը մօտենում է իւր նախագաղափարի նմանութեանը, և գերազանցում ևս: Այսպէս ինքնուրոյնաբար աշըղ, փողահար, լաբախաղաց և այլ այսպիսի անձինք բաւականութիւն տալով իրանց մանկական ձըգ-

տղութեանցը՝ վերջապէս հասնում են այդ տարիքներին: Դոքա այդ չէին լինիլ, եթէ տէր ունենային, գործի գնող կամ ուսման տուող ունենային: Նոյն իսկ ուսումնական ինքնակրթները լինում են գլխաւորապէս խնամատարից զուրկ հոգիքը, ինչպէս նաև բոլոր երեսի գողերը և աւազակները. սոքա ևս փոքրուց սկսում են և մեծուց աւարտում, բայց այսու ամենայնիւ սոցա չենք ասում տաղանդաւոր:

Մենք բազմաթիւ փաստեր ունենք տաղանդ կամ ձիրք ասած բանը ցրելու, բայց յամառուած մարդոց դժուար թէ ազդեցութիւն գործէ նոյն իսկ Աստուծոյ հրամանը աշխատութեան մասին: Հասկացողին մէկ, չհասկացողին՝ հազար:

Դ.

Մարդուս միտին, կամ աւել դէպի կատարեալն ձգտողութիւնը երկու տեսակ է. մինը դիմում է դէպի ճշմարտութիւն, միւսը դէպի բարին: Այս բարւոյ ձգտողութիւնը բուն հոգեկան է. և հոգին է միայն, որ իրրև մասն Բարւոյ, կամենում է լինել բարի, զի "Չիք ոք բարի, բայց միայն Աստուած": Մեր Դաւիթ Անյաղթն ևս այս անհարկութիւնն ունի արած իր Սահմանաց գրքին մէջ, ուր ասում է "Պատուականագոյն է բարին, քան զճշմարիտն": Այս մի և նոյն հայեացքն ունի և մեր ժամանակակից ուսումնականաց մեծ մասը, միայն այս զանազանութեամբ, որ սովորաբար բարի ասելու փոխանակ ասում են օգտաւէտն: Օգտաւէտութիւն և բարի բոլորովին իրարու համապատասխանող բառեր են, վասն զի չկայ ոչինչ նոյնպէս օգտաւէտ, որ բարի չը լինի, և ոչինչ բարի, որ օգտաւէտ չըլինի:

Բայց որովհետև մեր բոլոր բարոյական պարտականութիւնքը աւելի բարւոյն յարմար է վերաբերել քան թէ օգտաւէտին, ուստի մենք բարին ընտրեցինք, որ բարի լինելով հետևապէս չար չէ, ուրեմն և օգտաւէտ է: Բայց քանի՜ քանի ճշմարտութիւններ կան, որ չար են և վնասակար: Խոհեմութիւնը պահանջում է, որ օգտաւէտից և ճշմարտից բարին ընտրենք: Այս է ահա առաքինութեան ուղիղ ճանապարհը: Բայց ո՞րն է այն հնարը, որ առանց շեղելու այդ ճանապարհից, առաջնորդում է մեզ ուղղապէս:

Նախ՝ մտաց կանոնաւոր զարգացումն: Մտաց կանոնաւոր զարգացումը կայանում է նորան ամբողջապէս զարգացնելումը: Միտքը ունի ընդունակութիւն զգալու, երևակայելու, հաւատալու, յիշելու, դատելու և հասկանալու: Այս այլ և այլ յատկութիւնքը այլ և այլ սնունդ են պահանջում զարգանալու համար: Ինչպէս մարմնոյ զարգացումը և հանգստութիւնը փոփոխականութեան մէջ է կայանում և ոչ անշարժութեան, այս մի և նոյն օրէնքին է հպատակ և մտքի զարգացումը*: Հասակի այլ և այլ շրջանում երևան են գալիս զանազան պա-

(*) Կեանք ունեցող էակի հանգստութիւնը շարժունութեան մէջ է կայանում, իսկ անհանգստութիւնը — անշարժութեան. ա՛ռ ինչպէս: Մարդս ոտքի կանգնած բեզարում է, նստում է հանգստանում է. շատ նստած բեզարում է, պառկում է քնում է..... Նա քաղցում է, ուտում է կշտանում է. մարսում է, դարձեալ քաղցում է: Բայց միայն ուտելով նա ծանրանում և տկարանում է, սկսում է մի բանի պարապել. միակերպութիւնը նորան ձանձրացնում է, ձեռք է զարկում և ուրիշ բանի: Այն այսպէս փոփոխակի գրութեան մէջ է գտնում նա իր թէ հանգստութիւնը և թէ երջանկութիւնը: Աշակերտը մի գործի միայն զբաղելով, կըձանձրանայ. ձանձրութիւնը պատճառ կը լինի ատելու այն գործը. իսկ ատելութիւնը կը պակսեցնէ նորա ընդունակութիւնը և աշխատու-

հանջմունք, այդ պահանջմունքները հարկադրում են մեզ այս կամ այն յատկութեանը զօրանալու կամ նուազելու. այս չեզոքն առաջը կարող է առնել կանոնաւոր կերպով նախակրթութիւնէն զկնի ինքնակրթութիւնը, ինչպէս մտքի, նոյնպէս և մարմնոյ վերաբերութեամբ: Երկրորդ՝ ուժեղութիւն և առողջութիւն մարմնոյ, որ ընդունակ է անում էակին ընդդիմանալ կենսական զանազան հանգամանքներին և ընկճող ու թուլացնող դիպուածներին: Երբ որ այս երկու կողմանէ կատարեալ է, այսինքն՝ երբ որ ոգեպէս և մարմնապէս պատրաստ է պատերազմելու, այնուհետև նորա ուղղապէս ապրելը կամ յառաջադիմութիւնը կախում ունի յաղթելուց այն հզօր թշնամու, որ կտրում է նորա բարոյական ճանապարհը: Այդ թշնամին է սատանան, եթէ կարելի է այսպէս ասել:

Հոգին ինքն իրան չէ առաջնորդում այս սնոտի կենցաղոյս մէջ. կամքի ազատութիւնը դրական չէ, այլ համեմատական, սահմանափակուած: Հոգւոյ առաջնորդողը միտքն է, որոյ զարգացման աստիճանից կախում ունի նորա այսպէս կամ այլապէս լինելը: Այս կարծիքին համաձայն է բոլորովին մեր խնկելի Եղիշէի այն խօսքը, որ բացագանչուեց ժամանակակից զանազան հանգամանքներէն առնուած, թէ "Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, իսկ հոգւոյ և մարմնոյ միտք են կատարեալ, և որպէս առ մի մարդ, այսպէս առ բոլոր աշխարհս":

Բայց ո՞վ է այն հզօր թշնամին, զոր մենք փոխաբերաբար սատանայ անուանեցինք, որով գուցէ շատերին գայթակղելու առիթ տուինք. ըստ որում այնտեղ, ինչ տեղ մեզ առաջնորդ մեր Արարչի մատն է, այլ գերբնական զօրութիւն մեզ ընդդիմանալ կարող չէ:

Այդ թշնամին է ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԻՒՆԸ: Երբ որ մենք խօսում ենք մասնաւորի մասին, պիտի ասենք որ դորա բարոյական վիճակը որքան որ իւր ոգեկան զօրութենից կախում ունի, մի նոյնքան և աւելի ևս կախում ունի այն ընտանիքից և հասարակութենից, որոյ մէջ նա ծնել և ապրում է: Մարդս սոսկ իմացականութեամբ չի կարող ապրել, նորան հարկաւոր է և հաց: Ամեն մարդ աշխատում է հացի գին ունենալ: Եթէ հասարակութեան մէջ հացը առաքինութեամբ է գնվում, ապա ամենէն առաքինին այստեղ խելօքը կը հանդիսանար. իսկ եթէ ընդհակառակն մոլութիւնն ունի արժէք, ապա ամենամոլին և եղեռնագործը խելօքը կը հանդիսանար դարձեալ....... Արդարև այս մասին պէտք է մի փոքր խոր մտածել և տեսնել ի՞նչ բանի հետևանք է այս և այն մոլութիւնը: Օրօրինակ ո՞վ է հարկադրում մարդու կեղծաւորել: Յայտնի է որ աղքատութիւնը: Երբ որ մի տգէտ հացատէր սիրում է կեղծաւորներին և ատում ճշմարտախօսներին, այնուհետև քաղցած խելօքները հաւաքվում են նորա գլխին և կեղծաւորելով սկսում տզրուկի պէս ծծել նորա արիւնը. տգէտը կարող չի կեղծաւորել, ըստ որում նորա սեփհականութիւնը երկիւղն է:

Տգէտ հասարակութիւնը առօրեայ պա-

թեան ժամանակաշրջանը, և հետևապէս նա չի դառնալ այն, ինչ որ ուզում էր նորանից շինել իւր խնամտակ դաստիարակը: Երեխան տակաւին ատամ չհանելով, մի զբաղման մէջ երկար ժամանակ դիմանալու կարողութիւն չունի. նա այնքան ուժ չունի դեռ ևս, որ կարողանայ դէմ կենալ այն կիրքերին, որ Արարիչը նորա խաղ երջանկութեանը համար դրել է նորա բնութեան մէջ: Երեխան ոգի ունի, ուզում է զուարճանալ, երգել, խաղալ մտածել և զառել: Երեխան ուժ ունի, ուզում է աշխատել: Ահա թէ ինչու արհեստ է ճարկաւոր մտաւոր զարգացման հետ ի միասին: Ինքնակրթութեան արդեանց շօշափելի գաղտնիքը նորա մէջ է, որ դպրանոց պարապողները գլխաւորապէս մի որ և իցէ արհեստ են ունենում. ընթերցանութիւնը լինում է երկրորդական պաշտօն, իբրև ժամանցութեան միջոց. նորա ճարկաւորուած չեն անգիր սերտելու, որ միւս օրը ծեծ չուտեն, այլ երբ որ գործից բեզարում են, սկսում են կարդալ.....

հանջմունքից ստիպուած հրաւիրում է մի խելացի և առաքինի դաստիարակ, և մի և նոյն ժամանակ պահանջում է նորանից որ նա իւր պէս մտածէ, իւր պէս նայէ վեր կենայ, այսինքն իւր պէս տգէտ լինի:

Տգէտ հայրը ուրիշի օրինակէն թելադրւած ուսման է տալիս իւր որդոյն. բայց որդին ուսման ճաշակը առնելէն զկնի ընդհատւում է հօր օժանդակութիւնը միմիայն նորա համար, որ որդին այլապէս սկսաւ մտածել: Տգէտ տղամարդը ցանկանում է ուսումնական և խելացի կին ունենալ, ոչ հասկանալով թէ ի՞նչ է ուսումը, այլ միայն անունի համար, որ ասեն այս ինչ մարդը ուսումնական կին ունի. բայց յետոյ սկսում է սահմանափակել նորա մարդկային բարի ձգտողութիւնքը և հարկադրում է փակուել նորան այնպէս, ինչպէս բոլոր տգէտ կանայք: Այսպիսի անհամար խոչընդոտութիւններով լիքն է աշխարհս, բայց բոլորի աղբիւրը մի է՝ և այդ տգիտութիւնն է: Ուստի տգէտ և մոլի հասարակութեան մէջ ոչ միայն չէ առաքինացնում մարդու նորա մտաց զարգացումը, այլ և մոլեցնում է: Բայց երբ հետզհետէ սկսում է այդ մանանխոյ հատը աճել և սփռել իւր ճիւղերը հասարակութեան բոլոր դասակարգերի մէջ, այնուհետև առաքինութիւնը յաղթում է մոլութեանը, և սկսում է փոփոխել երեքգունեան դրօշակը Ազգային և Բարոյական լուսաւորութեան, այն է՝ Հաւատոյ, Յուսոյ և Սիրոյ...

(Շարունակելի)

Գ. Աղայեանց

ԲԱՐԻ ՆԱԽԱՆՁ

Կուրծքի տակին բարախում է անդադար
Այն, որ կոչի Բարի Նախանձ բարերար,
Մինչ անհրաժեշտ ստիպում է եւ նորան
Արիանալ, որ ապրում է անսատար:
Թէ ծուլութեան նիրհով կամի ոք թմրիլ,
Խղճոյն խթան նորա մտաց կը խոթէ,
Մինչ նա ցանկայ հեշտեաւ իւր կեանք անցանել,
Կազդէ իրան, ասելով թէ «ամօ՛թ» է:
Կը ձգէ վաղ նորա սիրտը մեծ եռանդ,
Որով կառնէ այն պղերգին ջերմեռանդ,
Հապա շուտով մանկական իսկ մտածմունք
Նորա համար կըլնին ունայն եւ անյայտ:
Գուցէ մէկը վառված սիրով Ազգային
Կը կատարէ գործ արժանի օգտաւէտ,
Դա չի թողուլ այլոց անմասն բնաւին,
Այլ կը ստիպէ օժանդակել իսկ յաւէտ:
Նա երջանիկ կը համարուի, որ ունի
Այդ բարիքը — այդ սիրելի նախանձը,
Որով կարէ զայն ստանալ, զոր չունի,
Եւ բարւոքել իւր վիճակը, իւր անձը:
Ո՛վ արդեօք ով չի համբերիլ նեղութեան,
Որ կը սիրէ այդ առիթը բարութեան,
Նորա համար սար, ձոր, ծով, ցամաք լայն...
Քաղցր է յուզել նպատակին իւր միայն:
Թէ տեսանէ յառաջադէմ վիճակում
Զիւր ընկերն առաքինի խոհական.
Կը համոզէ իրան եւս նոյն կարգում
Հետեւիլ նորա ընթացքին ժրաջան:
Եթէ ունի բարի անուն իւր ընկեր,
Կը յաւելու նորա սրտում գաղտնի սէր,
Ցոր եւ ինքն կը ջանայ միշտ անհամբեր,
Գտնել պատիւ — բարի անուն բարեբեր:
Ծոյլ զաւակը թող ուսանի նորա մօտ,
Որ ունի եւ այդ նախանձը գովական,
Եւ նրան կը բուրէ շոյտ արթնութեան հոտ,
Որ կընթանայ շաւղօք ուսման պատուական:
Բարի նախանձ, քեզ սուր գիտեմ քան զթուր,
Որ կը վառես մարդոյ սիրտը որպէս հուր,
Սակայն յետոյ երբ կը հասնի իւր ըղձին,
Կզովացնես նոյն իսկ սիրտը տալով ջուր:
Ով քեզ չունի, բարիքներից զուրկ է նա,
Եւ իւր օգուտն ոչ կարենայ գիտել նա,
Այլ այնպիսին կարի թշուառ վիճակում
Կը լինի միշտ, եւ անանուն իւր կեանքում:
Եթէ մի ազգ, կամ որ քաղաք քեզ չունի,
Չէ կարելի ասել նրան թէ ունի
Ամենայն ինչ բարեմասնեայ, գործ արժանի,
Գործ ազգային — Դպրոց ասեմ կենդանի:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԻՐԶԱԲԷԿԵԱՆՑ:

Ի Շամախի:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷՋՄԻԱԾՆԻ